

ROMA TOPLUMUNDA KÖLELİK ELEŞTİRİSİ VE KÖLELERE EMPATİ
CRITICISMS OF SLAVERY AND EMPATHY FOR SLAVES IN ROMAN SOCIETY

GÜRKAN ERGİN*

Öz: Roma İmparatorluğu'nda kölelerin durumu genellikle ve haklı olarak olumsuz yanlarıyla hafızalarda yer etmiştir. Buna rağmen kötü muameleye maruz kalan kölelere çeşitli kaynaklarda belli ölçülerde empatiyle yaklaşıldığı, ağır şartların eleştirildiğini görmek mümkündür. Burada, Roma toplumunda kölelik kurumuna ve kölelerin yaşadığı hayata dair dolaylı ya da doğrudan eleştiri yapan ve durumlarını anlamaya çalışan Roma Dönemi pagan ve Hıristiyan kaynaklarıyla Roma hukuku ışığında genel bir değerlendirme yapılacaktır. Ne var ki Roma'nın köklü kölelik geleneklerini yansıtan bu kaynaklar, radikal reformlar önermemektedir. Yine de ağır çalışma şartları, köle sahiplerinin zalimliği, fiziksel şiddet gibi konular kendilerine yer bulmuştur. Bunlar arasında özellikle Poseidonios ve onu izleyen yazarlar, Seneca ve hiciv tazında çeşitli romanlar öne çıkar. Hıristiyan yazarlar Roma'nın bakış açısını almış, fakat söylemini köleleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Ne var ki hem İncil'de hem de söz konusu yazarlarda umutlandırıcı sözler ve telkinler özgür bir yaşamı sonraki hayata ertelemeye yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu • Stoacılık • Hıristiyanlık • Romanlar • Kanunlar

Abstract: The hard life and harsh treatment of slaves in the Roman Empire is a well-known fact. Some Roman and Christian sources, however, approach the matter partially objective, empathising with slaves and vaguely criticising their horrible conditions. Here I set out to present a general review of these texts including those of Roman jurisprudence, which, one way or another, try to understand slaves' tough life, and point to their unfair treatment by their Roman masters. Although, unfortunately, they do not propose radical changes, they nevertheless include themes such as heavy working conditions, cruelty of the masters, physical violence etc. Among them the works of Poseidonios and his followers, Seneca, and satirical novels come to the front. Christian writers, on the other hand, adopted the Roman view of slavery in general, but extended their discourses to include slaves and other lower classes. Yet, in both the Bible and the Church Fathers, promising words and teachings tend to reserve a free life until after death.

Keywords: Roman Empire • Stoicism • Christianity • Novels • Laws

Roma İmparatorluğu'nda kölelerin içinde buldukları kötü şartlar, gördükleri şiddet, mahrum kaldıkları sosyal haklar birçok çalışmada dile getirilmiştir. Burada konunun farklı bir yönüne, yani Roma toplumu içinde kölelik kurumuna yönelik çeşitli eleştirilere ve empati kurma çabalarına değinilecektir. Böyle görüşler toplumsal normlar ve yerleşik geleneklerin belirlediği sınırları aşır reform düzeyine erişmemekle birlikte, zaman zaman kölelerle duygudaşlık kurulduğunu, maruz kaldıkları muamelelerin nadiren de olsa eleştirildiğini görmek mümkündür.

Antik dünyada köleliğe dair eleştiriler Roma'dan önce Hellen toplumunda da zaman zaman dillendirilmiştir¹. Ne var ki sayıca az olduklarından bunlara dayanarak sağlıklı bir tartışma yapmak mümkün değildir. Hellen yazarlar en azından kölelik kurumunun adil şekilde işletilmediği konusunda bazı şüphelerini dile getirmişlerdir. Bunların arasında Euripides en fazla öne çıkan

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı. İstanbul.
gurergin@istanbul.edu.tr

¹ Antikçağ kaynaklarının geniş bir değerlendirmesi için bk. Malay 1990, Garnsey 1999.

figürdür. *Ion*'da (854-856) köleliğin utanç verici hâle sadece ismi yüzünden geldiğini, diğer yönlerden iyi bir kölenin özgür doğanlardan daha kötü olmadığını söyler. İyi ve yetenekli çocuklar köleliğe yakışan ebeveynlerden de dünyaya gelebildiğine göre, soydan geçen kölelik terk edilmelidir². Sofist Alkidamas M.Ö. IV. yüzyılda kimsenin köle olarak doğmadığını ima etmiştir³. Yüzyılın sonundaysa komedyacı Philemon, kölenin ve özgürün aynı ete sahip olduğunu, bir beden için şans eseri köleleştirilebileceğini söylemiştir⁴. Kynikler köleliğin kökü dışarda ve manevi bir durum olduğunu kabul etmekle birlikte, mesela Büyük İskender'in çağdaşı Onesikritos Hindistan'daki Mousikanos Bölgesi'nde köleliğin bulunmadığını söyler ve bunu iyi kanunlarla yönetilen bir devletin etkisi olarak yorumlar⁵. Kölelik insan karakterinde doğal olarak bulunan bir olgu değil, sonradan "kazara" içine düşülen bir durumdur.

Yasalar önünde ise kölelere verilen "ayrıcılıklar" kendisini en belirgin şekilde Gortyn kanunlarında gösterir. Kölelerin yasal bir kişiliği yoktur, ama yine de Gortyn ve örneğin Atina yasaları arasında bazı belirgin farklar olduğu gözlemlenmektedir. İlkinde kölelere bugün için insan hakları çerçevesinde değerlendirilebileceğimiz birtakım kişisel haklar tanınmıştır. Atina kanunlarına nazaran kölelerin daha fazla mülk edinmesine izin verilmektedir. Atina ve Roma kanunlarında olduğu gibi bunlara kölenin sahibi tarafından el konulması söz konusu değildir. Hatta mirasçılarının olmaması durumunda efendinin mülkleri kölesine kalabilmektedir. Dahası Gortyn kanunlarında köleye ailevi hakları teslim edilmiştir. Hayatı boyunca erkek köle ailenin reisidir; kızları da evlenmedikleri sürece ailede kalır. Farklı hanelerdeki kölelerin birbiriyle ve erkek kölenin özgür bir kadınla evlenmesine izin verilmiştir. Bütün bunlar en azından Gortyn'de kölelerin de özgür insanlarla bazı açılardan ortak haklara sahip olması gerektiğine dair bir bilincin varlığını ima eder⁶.

Tarihçiler özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde yeni bir hümanist ruhun ortaya çıktığını ve bunun sonucunda özellikle filozoflarla diğer entelektüellerin kölelere sempati duymaya başladığına işaret ederler⁷. Her ne kadar felsefe Romalıların yaşamında hayati bir konumda olmamışsa da üst sınıf mensupları Hellenlerin felsefe alanındaki başarılarından kaçınılmaz olarak etkilenmişlerdir. Dolayısıyla Platon'un kurduğu temeller üzerinden ilerleyen Aristoteles'in doğal kölelik kavramından, yani kölenin mantığa sahip olmayan ya da onu kullanamayan, ama anlayabilen cansız bir ruh olduğu görüşünden de haberdarlardı⁸. Öte yandan bu görüşün karşısında köleliğin doğaya aykırı adaletsiz bir geleneği yansıttığını öne süren yukarıda bahsettiğimiz düşünceleri de bilmekteydiler. Ancak Roma'daki en popüler felsefe akımı olan Stoacılık için bu tartışma konu dışıydı. Stoacılar köleyle özgür arasındaki ya da herhangi bir ayırımın bilge ve aptal arasındaki ayırmadan çok daha az önem taşıdığını düşünüyorlardı. Stoa düşüncesine göre insan doğayla uyum içinde yaşayarak

² Eur. *Ion*. 369-372. Euripides doğaları itibarıyla köleliğe meyilli insanların bulunduğunu kabul eder; ancak Aristoteles gibi tutuculardan ayrıldığı nokta, yukarıdaki görüşlerine ilaveten barbarların bir sınıf olarak aşağı bir nitelik taşıdıklarını reddetmesidir (Schlaifer 1936, 200 dn. 4). Çağdaşları Aiskyhlos ve Sophokles'ten farklı olarak köleliğin aşağılayıcı yönünü daha fazla vurgular. Ayrıca bireyin fiziksel ve zihinsel şartları arasında bir zıtlık bulunduğu, statüyü tanımlayan asıl göstergenin ikincisi olduğunu söyler. Köleler özgür iradeye sahip olabilir ve "soylu" davranabilirler (Gregory 2002, 151-160).

³ Aristo. *Rhet.* 73b6.

⁴ Bradley 1999, 134.

⁵ Onesikritos'un gözlemleri Strabon tarafından aktarılmıştır (XV. 1. 54).

⁶ Schlaifer 1936, 182 vdd.

⁷ Bradley 1999, 133.

⁸ Arist. *Pol.* I. 1254a.

bilgelik kazanabilirdi ve bu onun kaderiydi. Her birey evrensel düzenin gerekli bir parçasıydı. Fakat hayatta iyi ve kötü arasında sürekli seçim yapma durumunda olduğumuz için doğaya uyumlu yaşamak ve bilgelik peşinden koşmak ömür boyu sürecek bir mücadeleydi. Bilgelik kişisel erdem geliştikçe daha fazla aranan bir özellik olduğundan, insanın iç dünyası önem kazanıyordu. Kölelik gibi harici olgular kişisel kararların kontrol edilebildiği şekilde kontrol edilemezdi ve dolayısıyla bunlar önemsiz meselelerdi. Bununla birlikte Stoacılar hem özgür insanların hem de kölelerin erdem sahibi olmak için kendilerini geliştirebileceklerine inanıyordu. Kölelik ve benzeri sosyal statüler doğaya uygun bir yaşama engel teşkil etmiyordu, çünkü asıl önemli olan ruhun özgürlüğüydü ve buna da herkes sahipti.

Geç Cumhuriyet Dönemi'nde Roma'nın Akdeniz'deki hızlı genişlemesi, köle ticaretinin muazzam boyutlara ulaşmasına neden olmuştu. Roma'nın başına büyük dertler açan Sicilya köle isyanları (M.Ö. 136-132 ve 104-101) ve Spartacus isyanı (M.Ö. 73-71) toplumda kölelere dair farkındalığın artmasını sağlamış olabilir. Diodoros (XXXIV-XXXV. 2) Sicilya'daki köle isyanından bahsederken, onlara yapılan kötü muameleyi açık bir şekilde nedenlerden sayarak eleştirel bir tavır takınır:

“Sicilyalılar uzun süreli barış sayesinde çok zengin oldular ve doğup büyüdüğü yerlerden sığır sürüleri gibi getirilen çok sayıda köle satın aldılar; bunların vücutlarına sıcak damgalar vuruldu... Fakat efendileri onlara karşı çok katı ve gaddardı; gerekli yiyecekleri ve kıyafetleri sağlamadılar. Bu yüzden çoğu soygun ve gasp yapmak zorunda kaldı; öyle ki her yerde cinayet ve katliamlar oldu... Eyaletlerin valileri köleleri bastırmak için ellerinden geleni yaptılar, ama ceza vermeye cesaret edemediler, çünkü kölelerin sahipleri güçlü ve zengindi... Köleler aklın ötesinde dövülüp kamçılandıklarından ıstırap içindeydiler ve artık buna katlanmak istemediklerine karar verdiler”.

Diodoros (XXXIV-XXXV. 26) anlatımını şu sözlerle bitirir:

“Bu olaylar kimsenin beklemediği anda meydana geldi, ama her olayın köklerini ve nedenlerini araştırmaya alışkın kimseler bunların sadece tesadüften ibaret olmadığına karar verdiler. Zira bu zengin adanın sakinleri, sahip oldukları servetler yüzünden gururla dolarak lüksün ve şehvetin, ardından kibir ve küstahlığın eline düştüler. Bu nedenle efendilerin kölelere olan zalimliği, kölelerin de efendilerine nefreti gün geçtikçe arttı. Aynı şey Asia'da da oldu. Aristonikos Asia Krallığı'nı [Pergamon] hiçbir hakkı olmadan ele geçirmeye kalkınca bütün köleler efendilerinin zalimliğini gerekçe göstererek ona katıldılar...”.

Diodoros muhtemelen Poseidonios etkileri taşıyan üstteki satırlarında, suçlu köle sahiplerine atar ve kölelerin eylemlerini yapılan zulümlerin neticesi olarak bir dereceye kadar mazur gösterir. Ancak gerçekte burada eleştirilen kölelik kurumunun kendisi değil, yukarıda değindiğimiz gibi köle sahiplerinin aşırılıkları ve kibirleridir. Kölelere duyulan acıma ve empati bundan kaynaklanmaktadır.

Öte yandan Spartacus isyanının sebepleri için bu kadar detaylı bir yorum yapılmamış olması ilginçtir. Appianos nedenler hakkında hiçbir şey söylemezken, Plutarkhos ise, Capua'da bir gladyatör okulu işleten Lentulus Batiatus'u sorumlu tutmaktadır. Okuldaki Galyalı ve Trakyalı kölelerin yanlış bir şey yapmamış olmalarına rağmen, Batiatus'un zalimliğinden dolayı ayaklanmışlardır⁹.

⁹ Plut. Crass. 8.

Dolayısıyla kölenin insanlığın bir parçası olduğuna dair imaların, Cicero ile Pompeius'un dostu Stoacı filozof Apameia'lı Poseidonios tarafından Roma'nın Akdeniz'e hâkim olduğu M.Ö. I. yüzyılda dile getirilmesi bir tesadüf değildir. Poseidonios'un dünya tarihi günümüze gelmemiş olsa da ona atıfta bulunan diğer yazarlardan filozofun isyancı kölelere karşı beslediği sempatiyi öğrenmek mümkündür¹⁰. Poseidonios'un seyahatleri onu Marsilya, İspanya, Afrika ve Sicilya'ya götürmüştü. M.Ö. 87-86 arasında Roma'ya siyasi elçi sıfatıyla gelerek Marius dışında Pompeius, Cicero ve Rutilius Rufus'la yakın ilişkiler kurmuştur. Poseidonios'un eserinden günümüze kalan fragmanlar, onun kölelere –barbarlara ve mağlup halklara- karşı duyduğu sempatiye işaret eder. Ona göre doğa barbarlar ve kölelere bile insanlık onuru bahsedebiliyordu; gaddarlıkları sadece şiddete maruz kaldıklarından dolayıldı. Poseidonios vasal devletlerin varlığı konusunda gerçekçi bir tavır takınmakla birlikte, halklar arasındaki ilişkiler ya da kölelerin özel hukuktaki yerleri konusunda daha insani bir muameleden yanadır. Bu konulara değindiği pasajlarda ἐπιείκεια (*clementia*) ve φιλανθρωπία (*humanitas*) kelimelerinin sıkça tekrarlandığı görülür¹¹. Birinci Sicilya Köle Savaşı'nın nedenleri hakkında yazdıkları (günümüze Diodoros'un alıntısıyla gelmiştir) bu görüşleri yansıtır niteliktedir. Savaşı köle sahiplerinin kötü muamelelerine bağlayan Poseidonios sözlerine şöyle devam eder¹²:

“Buradan şu çıkarılmalıdır: Nasıl ki devletin memurları astatlarına mutedil davranmalıysa, makul insanlar da özel hayatlarında hizmetçilerine merhametle yaklaşmalıdır; zira kibir ve sertlik siyasi hayatta özgür insanların ayaklanmasına, hanelerde ise kölelerin efendilerine entrikalar kurmasına ve şehirleri tehlikeye atabilecek isyanlara yol açar. Mutlak iktidarın bozularak adım adım gaddarlığa ve kanunsuzluğa dönüşmesi gibi, uyukların karakterleri de giderek acımasız ve mantıksız hâle gelebilir, çünkü kaderi kendisine mütevazı bir yer sağlamış herkes soyluluk ve itibarda üstünlüğe kendini teslim edecektir. Fakat insan sevgisinden hakkı olan payını özlemeye başladığında, işte o zaman gaddar despotların düşmanı olacaktır”.

Bu görüşler Aristoteles'in *Politika*'sında sunduklarıyla (5. kitap) aynı çizgide olmakla birlikte, Poseidonios'un aksine Aristoteles siyasi bağlamda kölelere yapılan muameleleri tartışmaz; onun için bu özel hayatın bir meselesidir¹³. Poseidonios'un sosyal sorun olarak ortaya koyduğu kölelik, Sicilyalı Diodoros'un (V. 36, 38) Roma kontrolündeki İspanya gümüş madenlerinde çalışan kölelerin şartlarına dair söylediklerinde yankılanır:

“Romalılar Iberia'nın efendileri olduklarında, İtalyanlar bu madenlere üşüştüler ve yanlarında büyük servetler götürdüler; açgözlülükleri böyleydi. Madenlerin işletilmesi için gardiyanlara bıraktıkları çok sayıda köle satın aldılar... Buralarda çalışan köleler efendilerine inanılması güç servetler kazandırdılar, ama kendilerini gece gündüz toprak altında çalışarak tükettiler; dayanmak zorunda kaldıkları zor işler yüzünden öldüler. Zira çalışırken onlara hiçbir mola ya da tatil verilmedi; bunun yerine gardiyanların darbeleri altında onların kötülüklerine katlanmaya zorlandılar. Hayatları sefalet içinde sona erdi. Güçlü bedenleri ve sebatlı ruhları sayesinde buna dayanabilen bazıları uzun süre boyunca öylesine ağır sıkıntılara katlandılar ki gözlerinde ölüm yaşamaktan daha

¹⁰ Reinhardt 1953, 630 vdd.

¹¹ Strasburger 1965, 48.

¹² *FGrHist* 108 C.

¹³ Strasburger 1965, 48.

arzu edilir oldu”.

Kölelerin ağır şartları dışında köle tedarikinde başvurulan yolların da çeşitli yazarlar tarafından eleştirildiğini görüyoruz. Cicero kendi kendilerini yönetme kabiliyeti olanların başkalarının egemenliği altına girmesini adaletsiz kölelik olarak tanımlar¹⁴. Sicilyalı Diodoros Senato'nun bir karar çıkararak müttefik devletlerin vatandaşlarının bir Roma eyaletinde köle olarak tutulamayacaklarını beyan etmiştir. Kararname uyarınca Sicilya valisi Lucius Nerva çeşitli davaları dinlemiş ve sonunda birkaç gün içinde yaklaşık 800 kişi özgürlüğünü kazanmıştır¹⁵. Augustinus ise Afrika'da “köle tüccarlarının” çoğunlukla özgür insanları köle olarak denizaşırı eyaletlere sattıklarını söyler. Bunlar Roma yasalarına aykırı şekilde, özgür olmalarına karşın 25 yıllığına sözleşmeli hizmetçiler değil, köle olarak alınıyor ve denizin ötesine köle olarak satılıyorlardı. Tüccarlar işi öyle ileri götürmüşlerdi ki, asker ya da barbar kıyafetleri giyerek kırsalda insanları zorla alıkoyuyorlardı¹⁶.

Roma'da kölelerin maruz kaldığı aşağılanmalar ve işkenceler aleyhine samimi duyarlılık sergileyenlerden biri, M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısında eserler vermiş olan Stoacı filozof Seneca'dır. Seneca kölelerin özgür insanlar gibi kabul edilmesine sıcak bakıyordu. Her ikisi de aynı şekilde dünyaya geliyor, aynı havayı soluyorlardı. Kölelerin bu duruma düşmeleri kendi hataları değil, kaderdi; bu nedenle ilgi ve saygıyı hak ediyorlardı. Haklarında karar verilirken yaptıkları işten ziyade ahlâkları göz önünde tutulmalıydı. Kölelik aklın değil, bedeninde bulunduğu bir durumdu; köleler fiziksel esarete ve itaate boyun eğmeyen ruhun özgürlüğü için çabalayarak bedensel kısıtlamalardan kurtulabilirlerdi: *Ben. III. 18-28*;

“Kölelerin efendilerine iyilik yapamayacağını iddia edenler insanın haklarından haberdar değildir, zira burada mesele iyilik yapanın hayattaki konumu değil, niyetleridir. Erdemin yolu kimseye kapalı değildir; herkese açıktır ve ister özgür, ister köle veya azatlı ister kral ya da sürgün olsun herkesi davet eder... Bir köle adil, cesur, asil olabilir ve bu yüzden iyilikte bulunabilir... Köleliğin bir insanın tüm varlığına nüfuz ettiğini düşünmek imkânsızdır. Beden gerçekten de efendiye tabidir ve onun desteğine muhtaçtır, fakat zihin özgürdür; aslında öylesine özgür ve vahşidir ki sınırları içinde kaldığı beden tutsaklığıyla bile kendi dürtülerinin peşine düşmekten, büyük planlar yapmaktan ve sonsuza yükselmekten alıkoynamaz. O yüzden kara talih tarafından efendiye verilen ve onun alıp sattığı bedendir; onun içindeki mal olarak satılamaz. Bundan gelen ne varsa özgürdür; aslında her şeyin yerine getirilmesi için emir veremeyiz; keza köleler de bize her durumda itaat etmek zorunda değildir. Haince emirleri uygulamayacaklar ya da suça ortaklık etmeyeceklerdir”.

Aynı şekilde Lucilius'a yazdığı mektubunda benzer düşünceler ifade eder: *Ep. 47*;

“Seni görenlerden kölelerinle iyi geçindiğini duyduğum için memnun oldum... İnsanlar “onlar köle” diyorlar. Hayır, onlar insandır... Hayır, onlar mütevazı arkadaşlardır; eğer talihin köleler ve özgür insanlar için eşit haklar verdiği düşünülürse... Şunu aklında tut ki köle diye çağırıldığım aynı soydan gelir; aynı gök ona da güler; seninle aynı şekilde solur, yaşar ve ölür. “Tüm kölelerimi masama davet mi edeyim istiyorsun?” diye sorabilirsin... Onlara yaptıkları işlere göre değil, karakterlerine göre değer ver... Bazılarını masana

¹⁴ Cic. *Rep.* III. 38

¹⁵ Diod. XXXVI. 3. 2-3.

¹⁶ August. *Ep.* X. 2; XXIV. 1.

davet et, çünkü onurlandırılmayı hak ederler... Arkadaşlarımı sadece forumda ya da Senato'da bulmak zorunda değilsin, sevgili Lucilius. Eğer dikkatli ve özenli olursan evde de görebilirsin onları... "O bir köle", ama ruhu özgür bir adamunki olabilir. "O bir köle", ama bu onun yoluna çıkabilir mi? Bana köle olmayan birini göster: Biri şehvetine köledir, biri açgözlülüğe, bir başkası da ihtirasa ve bütün insanlar korkunun kölesidir".

Seneca'nın Stoa felsefesine uygun görüşlerinin ötesinde, kölenin düşünce ve eylemlerini sadece sahibinin üzerinden tanımlaması, daha baştan kölelikle ilgili yorumların –aleyhte olsa bile– toplumsal değil ikili ilişki çerçevesinde sınırlanmasına neden olur¹⁷. Bu fikirler sonraki dönemlerde de kendini göstermiştir. Sadece bilge insanın özgür olabileceğini savunan Stoa öğretisinin takipçisi hatip Dion Khrysostomos (14. 18), özgürlüğün neyin serbest neyin yasaklı olduğunu bilmek anlamına geldiğini, köleliğin ise bunun tersini temsil ettiğini yazmıştır. Önemli olan bedensel değil zihinsel özgürlüktür:

"Özgürlüğü neyin uygun neyin yasak olduğunu bilmek şeklinde tanımlamaya ve köleliği de neye izin verildiğinden neye verilmediğinden habersiz olma şeklinde tanımlamaya mecburuz. Bu tanıma göre başında yüksek bir tiara taşıyan Büyük Kral'ı köle olmaktan alıkoyacak ve yaptıklarını engellemeyecek hiçbir şey yoktur; zira her eylemi bir ceza getirecek ve faydasız olacaktır. Fakat köle olarak bilinen ve öyle çağrılan birçok kez satılmış zincirli bir adam Büyük Kral'dan daha özgür olacaktır".

Bir diğer Stoacı filozof olan Musonius Rufus, M.S. I. yüzyılda kızlar ve erkeklerin eğitimde eşit şansı ve erkekler kadar kadınların da felsefeyle ilgilenebileceğini savunmakla ve kadın kölelerin efendiler tarafından cinsel istismara maruz kalmalarına karşı çıkmakla beraber, bu davranışa ortam hazırlayan kölelik kurumuna ya da istismara uğrayan kadına yönelik bir yorumda bulunmamıştır. Aslına bakılırsa Musonius'un köle-efendi arasındaki cinsel ilişkiye dair eleştirisi aslında kölenin değil, köle sahibinin düşeceği durumla ilgilidir: Köle sahibine, eğer eşini bir erkek köleyle yakalasa kendisini nasıl hissedeceğini sorar¹⁸. Beklediği cevap "utanç"tır ve konunun kölenin hissettikleri ya da maruz kaldığı muameleyle bir ilgisi yoktur.

Dolayısıyla filozoflar istismarları köleler yerine efendileri açısından ele almış ve eleştirilerinde aslında onların aşırılıklarını törpüleme, ahlaklarını düzeltme amacı gütmüşlerdi. Bir efendinin köle kadına yönelik cinsel istismarını Musonius kabul etmiyordu, çünkü eğer efendi daha bilge olmak istiyorsa temel içgüdülerinden sıyrılmalıydı. Seneca da benzer bir düşünceyi dile getirmekteydi: Lüks düşkünlüğü ve aşırılık insanları her türden köleliğin esiri yapıyordu. Bazıları zenginlikten, bazıları sosyal mevkiden diğerleri de cinsellik ve benzeri içgüdülerden dolayı köleydi. Kölelerin istismarından ve onlara uygulanan şiddetten kaçınmak Stoacı ilkelere uyma yolunda doğru atılmış adımlardı; kölelerin bundan dolayı iyi muamele görmeleri onların dolaylı kazançlarıydı ve kölelik kurumunun kendisi tartışmaya açılmıyordu.

Bir zamanlar köle olduğu için daha farklı yorumlar bekleyebileceğimiz Stoacı filozof Epiktetos bile Roma geleneğinin dışına çıkmamıştır. Epiktetos M.S. 50 civarında Phrygia'da doğmuş ve

¹⁷ Seneca'nın insancıl düşünceleri kölelere yaklaşımının doğrudan olduğu anlamına gelmemektedir. Seneca ve Diodoros'un asıl mesajı köle şiddetidir. Seneca efendileri eleştirmekle birlikte bunun altında yatan neden, kölelerin intikam alma tehlikesidir. Sahibin ne kadar çok kölesi varsa tehlike o kadar büyüktür; üstelik mali sıkıntılar da çıkacaktır. Kölelerin sayısı az olunca tehdit azalacak doğal olarak efendinin köleleriyle yakınlaşacaktır (Garnsey 1999², 57-58).

¹⁸ Bradley 1999, 138.

imparator Nero'nun bir azatlısının uzun yıllar köle olmuştur. Zengin efendisinin izniyle Musonius Rufus'un yanında felsefe eğitimi alan Epiktetos, özgürlüğüne kavuştuktan sonra felsefeyi meslek olarak benimsemiştir. Epiktetos'un kendi kaleminden çıkmış eserleri günümüze gelmemiştir, ama öğretisi öğrencisi Flavius Arrianos tarafından iki kitapta derlenmiştir. Bunlardan *Enkheiridion*'un daha girişinde kontrolümüzde olmayan şeylerden bahsederken, buna bedeni ve başkalarına olan köleliği andıran esareti de ekler. Dahası, insanın Tanrı ya da Doğa tarafından kendisine verilen rolü eksiksiz yerine getirmesi gerektiği söylenir: *En. 17*;

“Unutma ki sen bu oyunun yazarının sana vermek istediği rolü oynamak durumunda olan bir aktör gibisin. Bu rolü kısaysa kısa, uzunsa uzun olarak oynamak zorundasın. Eğer o senden bir dilenci rolünü oynamanı istiyorsa onu da uygun bir şekilde oynayacaksın. Bir topalın, yargıcın veya sıradan insanın rolüyle ilgili olarak da aynı şeyi yapacaksın. Rolünü seçmek senden başkasına aittir, ama verilen rolü iyi oynamak sana bağlıdır”.

Örnekler çoğaltılabilir. Burada zikredilenlerin dışında Horatius, Genç Plinius, Aulus Gellius gibi entelektüellerin yazılarından da anlaşılabilir üzere, bunlar kendi kölelerine veya genel olarak kölelere belirli bir empati duymuşlardır. Cicero köle bile olsa en aşağı seviyedeki insanlara karşı adil davranılması gerektiğini yazar. Horatius iyi bir kölenin kötü bir efendiden daha iyi olabileceğini söyler. Plinius ölen kölelerine üzüldüğünü, özgür birer insan olarak ölmeleri için onları azat etmeye her zaman hazır olduğunu, vasiyet hazırlamalarına izin verdiğini söyler. Aulus Gellius ise kölelerin en az özgür insanlar kadar asil olabileceklerini göstermek için bazı köle filozoflardan örnek verir¹⁹.

Bu felsefi tartışmalar ya da kölelerine ne kadar iyi davrandıklarını yazanlar ya da kölelerin de özgür insanlar kadar onurlu olabildiğine dair gösterilen kanıtlar kölelerin gerçek durumlarına bir fayda sağlamıyordu kuşkusuz; zira hiçbiri manevi eşitlik yerine köleliği toplumdaki yeri ya da insan hakları bakımından ele almamıştır. Kölelik hakkındaki soyut felsefi tartışmalar meseleyi pratikteki bağlamından koparmaktaydı. Stoa felsefesine bağlı bazı Romalıların kendi hayatlarında kölelere daha insancıl yaklaşmış olmaları mümkündür, ama bu konuda kesin bir yargıya varmak imkânsızdır. Üstelik üst sınıflar ve entelektüeller arasındaki bu tartışmalardan kölelerin ne kadar haberdar olduğu da başka bir konudur. Hepsi köle sahiplerini hedef aldığından kölelikle ilgili reform ya da toplumsal eylem topluma yayılamamıştır. Filozofların kölelik kurumunu kınama konusundaki şaşkıncı isteksizlikleri ya da başarısızlıkları, Romalıların kafasındaki evrensel metafizik hiyerarşinin bir neticesiydi. Filozofların böyle bir düzene karşı çıkmaları anlamsız olurdu. Bütün sosyal ayrımları sona erdirmeyi amaç edinmiş Kynikler bile bunu yaparken eleştirdikleri ayrımları somutlaştırma yoluna gidiyorlardı. Pratikte Roma'da toplumsal ilişkiler karmaşık ve düzensiz olabilirdi, ama metafizik inançlara dayalı ideal düzenlemeye dair görüş basitti: Evrenin kendisi hiyerarşikti. Filozoflar köleliğin kaldırılabilirliği bir entelektüel temel kurmadıkları için değişmez ve değiştirilemez bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür²⁰.

Felsefi ve tarihsel eserlerin dışındaki kaynaklarda da köleliğe bakış yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi meseleyi dar bir pencereden ele alır. Örneğin üst sınıflara özgü bir kaynak olmayan Artemidoros Küçük Asya, Hellas ve İtalya'ya yaptığı yolculuklarda toplumun her kesiminden insanların rüyalarını derlemiş ve çalışmasına kölelerini de eklemiştir. Eserde kölelik her yerde

¹⁹ Bunlarla ilgili pasajlar ve konuyla ilgili diğer antik kaynaklar için bk. Malay 1990, 291-307.

²⁰ Wills 1998, 114.

görülen bir olgudur ve köle hayatı gayet gelenekseldir: Köleden efendisinin buyruklarına tam anlamıyla itaat etmesi ve onu memnun etmesi beklenir. Bununla birlikte efendi de köleyi iyi halde tutmakla yükümlüdür ve güvenilir bir köleye daha fazla değer verebilir. İki taraf arasında karşılıklı bir yakınlık ortaya çıkabilir. Ne var ki Artemidoros'un kölelerle ilgili çağrışımları her zaman olumsuzdur: Köleler Cicero ile Quintilianus'un da belirttiği gibi bir toplumda fiziksel, entelektüel ve ahlaki açıdan en düşük unsurlardır: Güzel yüzlüler köle olamaz, kölelik çirkinlere özgüdür; köleler sadece köle olduklarından dolayı hatip olamazlar; köleler hiçbir zaman önemli sanat eserleri ortaya koymamışlardır vb. Artemidoros'un eserinde kölelerle ilişkilendirilen olumsuz çağrışımlar Roma toplumunda yaygın ve köklüydü. Rüya tabirlerini her kesimden insanın anlayabilmesi için yazdığını düşünürsek üst sınıfların kölelere dair düşüncelerinin toplumun diğer kesimleri tarafından da paylaşıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun bir anlamı da toplumun seçkin olmayan kesiminde kölelerin durumunu iyileştirmek için fazla yer olmadığıdır, zira kölelik toplumun bütün kesimlerini etkileyecek kadar kapsamlı çağrışımlara ve köklü bir yapıya sahiptir²¹. Kölelik toplum bilincinde öyle derine yerleşmişti ki radikal ve büyük çaplı bir ahlaki değişimin yaşanması imkânsızdı.

Antikçağdan günümüze kalmış romanlar zamanın popüler kültürüyle ilgili –elbette üst sınıfların gözünden- en iyi kanıtlardan bazılarını sunarlar. Kölelik bu eserlerin oluşturduğu dünyanın tam merkezinde yer aldığından, bunlardan değerli içgörüler elde edebiliriz. Özellikle ideal romanlarda (*Khairias ve Kallirhoe*, *Anthia ve Habrokomes*, *Aethiopica*) kölelik özgürlüğün (ve soyluluğun) tam karşıtıdır; köleler sosyal açıdan neredeyse görünmez figürlerdir ve gerçek bir karaktere bürünmemişlerdir. Öte yandan *Satyricon* ve *Metamorphoses* gibi hiciv türünden romanlarda kölelere karşı belirli bir sempatinin beslendiğini görürüz. *Satyricon*'da ideal Hellen romanının gelenekleri tersyüz edilirken karakterler özgür insandan köle kılığına serbestçe girer. Petronius burada sonradan zengin olmuş azatlıları yererken, onların kendi kölelerine karşı davranışlarına ilişkin hoşnutsuzluğunu belli eder. Burada yazarın asıl eleştirdiği nokta, çıktıkları sınıfı kendi statüleri yükselince aşağılayan azatlılardır. *Metamorphoses* ise *Satyricon*'un tersyüz edilmiş sosyal değerlerle yaptığı hicvi, özgün sosyal yorumlarla farklı bir şekilde ortaya koyar. Lucius'un bir eşek bedeninde yaşadığı maceralar, ona farklı sosyal sınıflardan insanları dışardan gözlemleme imkânı tanır. Bir değirmende iş gördüğü sırada, burada çalışan köleleri fark eder. Yazarın aşağıdaki pasajda (IX. 12) kölelere eşine az rastlanır belirgin bir sempatiyle yaklaştığı açıktır:

“Saygıdeğer tanrılar, nasıl zavallı yaratıklar vardı orada! Bütün derilerinin üstü mosmor kamçı izleriyle boyanmıştı. Dayaktan yüzülmüş sırtlar, giydikleri yırtık pırtık yamalı çaputlarla sadece gölgelenmişti, örtünmemişti... Alınlarına damga vurulmuştu, başları kazınmıştı ve ayakları da zincirlenmişti. Yüzleri ölü gibi sapsarıydı; gözbebekleri bu buram buram kasvet tüten yerin karanlığında yarı kör hâle gelinceye kadar kısılmıştı”.

Pasajın devamında, değirmen ziyaretinin sonuna gelen Lucius insanlık durumuna dair bazı dersler çıkarır:

“Bu ıstırap içindeki yaşamım için içsel merakımla yeniden canlanmam dışında artık hiçbir tesellim kalmamıştı, çünkü hiç kimse benim varlığımı hesaba katmıyor ve istedikleri her şeyi özgürce yapıp söylüyordu. Homeros en büyük zekâya sahip adamı betimlemek isterken birçok kent gezerek ve değişik insanlarla tanışarak en yüce erdemleri elde eden Odysseus'u terennüm etmekte ne kadar haklıymış! Gerçekten şimdi bir eşek

²¹ Bradley 1999, 144.

olan bu varlığımdan minnet duyuyorum, çünkü bir eşek kılığında gizlenip birçok yaşantı deneyimledim; daha az zeki olsam da birçok şeyin bilgisine erdim”.

Burada, aslen üst sınıftan biri olduğu anlaşılan Lucius'un kölelerin –ve diğer alt sınıfların- yaşamına dair tecrübe ettiği “aydınlanma” ve duygudaşlık ancak kendi sosyal statüsünden sıyrıldığı zaman – bir eşek bedeninde- mümkün olabilmiştir. Böylece toplumsal hiyerarşinin dışından baktığında, “*can yoldaşları*” hayvanların durumuna (onların acınası hâlini yine aynı pasajda aktarır) benzer bir sefalet, acı ve kasvet görür.

Leukippe ve *Klitophon* tipik köle tasvirleri sunmasına karşın, aynı zamanda kölelere daha tarafsız davrandığı birçok örnek barındırır. Örneğin söz konusu eserde tanıştığımız iki âşık köle Satyros ve Klio (I. 16) en az romanın kahramanları kadar önemli karakterlerdir. Klio daha sonra kaçsa bile bu utanç verici bir hareket olarak görülmez (II. 25-27). Satyros ise Romanın erkek kahramanı tarafından dost olarak kabul edilir (III. 17). Roman, kölelerin bir karakter olarak gelişimlerine izin verdiği gibi korsanlar ve haydutları onlardan ayrı tutup kötü göstererek, kölelere karşı olumlu yaklaşımını pekiştirir (III. 9-10; V. 7).

İdeal romanların aksine hiciv türündekiler şu ya da bu şekilde kölenin bakış açısını yansıtmaktadır. *Satyricon* köleler ve azatlıların dünyasını gözler önüne serer; *Metamorphoses* ise okuyucuya dünyayı bütün sosyal farklılıkları yok edecek şekilde bir eşeğin gözlerinden gösterir. *Daphnis* ve *Khloe* ise sınıfların olmadığı pastoral bir toplum yaratır. Bütün bu örneklerin bakış açıları temelde sınıflara dayanmaktaysa da, kölelerle doğrudan ilişkileri ve onlara dair nispeten olumlu bakış açısı belirgindir²².

Roman dışındaki edebi türler içinde Iuvenalis'in bazı yergileri yukarıda bahsedilenlere benzer imalar içerir: Cimri bir kimseyi “*kölelerin midelerini hisselerine düşenden daha az yiyecek vererek büzdüğü*” için; bir kumarbazı 100 *sestertius* kaybederken “*tüyleyi ürperen köleye bir giysi bile vermeme*”; işveli bir kadını kocası onunla ilgilenmediği zaman “*kâhya kadınları çileden çıkarmakla, süsüyle püsüyle ilgilenen kölelerin giysilerini soymakla, kırbaçla ve sopayla cezalandırmakla*” suçlar²³. Edebiyattaki bu türden yaklaşımlar, özellikle M.S. I. yüzyıl ortası ve II. yüzyılda Roma toplumunun kölelere karşı benimsemeye başladığı nispeten insancıl tutumlara dair sınırlı da olsa bir fikir verir ve aşağıda görüleceği gibi bunlar kanunlara da yansımıştır.

Pratikteki durumu anlamak için ise yasal düzenlemelere bakabiliriz. Roma yasalarının gözünde kölenin mal sūtatüsü açıktır, fakat kanunlar zaman içinde kölelerin insan olarak bazı haklarını tanımış ve sınırlı da olsa yaşam şartlarını iyileştirmek için çeşitli önemler almıştır²⁴. Roma düşününde ve yasalarında köleliğe karşı *ius gentium* (Roma'nın yabancı devletler ve kendi vatandaşlarıyla arasındaki hukuku) ile *ius naturale* (doğa kanunları) nezdinde iki ayrı yaklaşım sergilenmektedir. İlkinde Roma dışında tüm devlet ve halklarda bulunması sebebiyle yasal bir gerçekliktir. İkincisinde ise ister köle ister vatandal her insan “manevi” ve “zihinsel” anlamda özgürdür (ya da köledir). Bunlar yukarıda gördüğümüz üzere köle sahiplerinin elindeki en ucuz

²² Wills 1998, 125-126.

²³ Juv. XIV. 126; I. 92; VI. 475-584.

²⁴ Bununla birlikte Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra kölelikle ilgili kanunlar Lombardlar, Burgondlar, Germenler, Franklar gibi çeşitli barbar kavimlerin kanunlarına (*leges barbarorum*) büyük etki etmiştir (Modzelewski 2011, 151-165). M.S. XIII. yüzyılda Roma kanunları Cenova tarafından Hıristiyan olmayan kölelik mevkilerini deteklemek için uygulanmıştır; Hıristiyanların ise köle olamayacakları kabul edilmişti (Rüfner 2006).

kontrol şekliydi. *Digesta*²⁵ köleliği devletler hukuku aracılığıyla kişinin doğaya aykırı biçimde başkasına tabi olması olarak açıklarken, özgürlüğü bütün insanların eşit ve doğuştan özgür olması şeklinde tanımlar (I. 5. 4. 1). Yine *Digesta*'nın kölelerin azat edilmesiyle ilgili bir maddesinde “*doğal yasaya*” göre bütün insanların aslında özgür doğduğu ve zira köleliğin kendisi henüz bilinmediği için azat etme uygulamasının da olmadığı itiraf edilir. Ancak ne zaman uluslararası hukuk köleliği kabul etmiş, o zaman azat etme bunu takip etmiştir (I. 6.3.). Böylece insanlar özgür olanlar, azatlılar ve köleler olarak ayrılmıştır. Bu ifadeler köleliğin aslında yapay olarak yaratılmış tartışmalı bir kurum olduğunu kendiliğinden açığa vurmakta ve ister istemez bir tartışma zemini meydana getirmektedir, ama aşağıda göreceğimiz gibi Hıristiyanlık bile bu çelişkiyi köleler yararına değerlendirmemiştir. Bununla birlikte Roma tarihine genel olarak baktığımızda İmparatorluk Dönemi'nden itibaren kölelerin kanun nezdine –ve sosyal anlamda- bazı nispeten önemli haklar elde ettiğini söylememiz gerekir. M.S. II/III-VI. yüzyıllar arasında bazı Romalı yargıçların köleliliği doğaya ya da doğa kanunlarına aykırı bulduklarını görürüz²⁶. Kölelik en azından bir kısım yargıç tarafından uluslararası hukuka ait olup doğa kanunlarında bulunmayan bir kurum olarak kabul edilmiştir. Efendinin kölesini öldürmesi cinayet kapsamına alınmıştır. Yasal olarak kölelerin evliliği yasak sayılmasına karşın, bu durum toplum –ve daha sonra Kilise- tarafından kabul edilen bir gerçek hâline gelmiştir. Davalarda davacı ya da davalı olma hakları tanınmıştır. Fakir vatandaşların çocuklarını köle olarak satmalarının önüne geçilmek istenmiştir²⁷. Kanunlar aynı zamanda yaygın olarak statüye atıfta bulunurlar. Bir mal olarak görüldükleri için köleleri haklardan ve yükümlülüklerden mahrum bırakan Roma hukuku buna rağmen onları birey olarak tanımış ve aşağıda değindimiz üzere bazı yasal yetkilerle donatmıştır. Buna ilaveten kölelerin niteliklerine de vurgu yapılır ve muamelelerde buna göre bir ayırım yapılmasını ister. Memurlar ve yargıçların, bir kölenin karakteri, davranışları ve işlevine göre karar vermesi beklenmektedir²⁸.

Cumhuriyet Dönemi uygulamalarında köle sahiplerinin köleler üzerinde sınırsız otoritesi bulunuyordu, ancak bu kölelerin tamamen savunmasız bırakıldığı anlamına gelmemektedir. Cumhuriyet'in geç dönemlerine kadar köle sayısının nispeten düşük olması, efendi-köle ilişkilerini daha makul bir düzeyde seyretmesine imkân tanımıştır. Ayrıca kölelere kötü muamelenin engellenmesi *ensorun* yetkileri dâhilindeydi. Ancak İmparatorluk Dönemi'nde artan köle nüfusuyla birlikte bazı düzenlemelerin yapılması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu konularda imparatorların çeşitli girişimleri olmuştur. M.S. 20'de çıkarılan *lex Petronia* efendilerin köleleri cezalandırmak için vahşi hayvanların önüne atmasını yasaklamıştır. Claudius sahipleri tarafından bakım masraflarından kaçmak için Asklepios Tapınağı'na bırakılan hasta ve bitkin durumdaki köleleri azat etmiş, iyileşmeleri hâlinde yeniden sahiplerine dönmeyeceklerini ilan etmiştir²⁹. Nero ise köle haklarını savunan Seneca'nın etkisiyle, *praefec-*

²⁵ *Digesta* Iustinianus'un emriyle M.S. 533'de derlenmiş tüm Roma hukukunu kapsayan üç ciltlik külliyyatın bir cildini meydana getirir. Amacı davaların süresini kısaltmak ve okullarda kullanılacak bir müfredata temel teşkil etmektir (Honore 1996³).

²⁶ *Inst.* I. 2. 2.; *Dig.* I. 5.4.1 (Florentinus, M.S. II. yüzyılın üçüncü çeyreği), XII. 6. 64 (Tryphoninus, M.S. 200 civarı), I. 1. 4 (Ulpianus, M.S. III. yüzyılın ilk çeyreği). Ayrıca bk. Garnsey 1999², 91-93.

²⁷ Tellegen-Couperus 1993, 113-114.

²⁸ Garnsey 1999², 94.

²⁹ Suet. *Claud.* XXV. 2.

tus'larını efendilerinden kötü muamele göre kölelerin şikâyetlerini dinlemek ve araştırmakla sorumlu tutmuştur³⁰. Domitianus kölelerin ticari amaçlarla hadım edilmesine yasak getirmiş ve kararını güçlendirmek için hadımlar için düşük bir fiyat belirlemiştir. Hadrianus'un köleler lehine çok çeşitli düzenlemelere imza attığı görülmektedir: Küçük hatalardan ötürü kölelerine ağır cezalar veren bir kadını beş yıllığına sürgüne göndermiştir. Resmi bir karar verilmedikçe efendilerin köleleri öldürmesini yasaklamış, kanıt ve dava olmadıkça kölelere işkence yapılmayacağını ilan etmiştir. Köleler -ve azatlılar- için özel hapisaneler (*ergastula*) inşa etmiştir. Kadınların ve erkeklerin geçerli bir neden olmaksızın gladyatör tedarikçilerini satılmasını yasaklamıştır. Aynı zamanda kölelerin hadım edilmesine dair cezaları ağırlaştırmıştır. *Institutiones*'te yer alan bir madde, Antoninus Pius'un düzenlemesine atıfta bulunarak kölelere uygulanan "aşırı" şiddetin yasaklandığını bildirir. Buna göre kendi kölesini öldürmekle suçlanan bir efendi, başkasının kölesini öldürmüş gibi yargılanacaktır ve aşırı şiddete başvuranlar da kölelerini satmaya zorlanacaktır. Örnek olarak Iulius Sabinus'un kendilerine uygulanan şiddet yüzünden imparator heykeline sığınan köleleri gösterilmiştir. Kölelere kötü davranıldığıının tespiti hâlinde bunların başka bir efendiye satılması karara bağlanmıştır (I. 8. 2). Diocletianus ve Maximianus'un ortak bir fermanına göre (M.S. 285) köleye ölçsüz şiddet kullanmak suçlanma sebebi sayılmıştır. Kölenin haklı bir cezalandırma sırasında ölmesi efendinin cinayetten yargılanması için bir sebep olarak sayılmamıştır, ancak aşırı şiddetli ceza veya kasit sonucu ölüm cinayet olarak değerlendirilmiştir. Leo ise bir kararname yayımlayarak kölelerin istekleri dışında aktörlük yapmalarını yasaklamıştır. Genel olarak *Institutiones*'in dilinden efendinin gücünün makul cezalandırmalarla sınırlandırıldığı açıktır³¹.

Geç İmparatorluk Dönemi için Constantinus'un M.S. 325'te yayınladığı bir emir, sıklıkla kölelik kurumunda köklü bir değişimin, kölelere insan olarak daha fazla saygı gösterildiğinin habercisi şeklinde yorumlanmıştır: CT II. 25. 1;

"Çeşitli maliklere dağıtılmış Sardinya'daki imparatorluk ya da kilise arazilerine ilişkin olarak, her bir malikin arasında mülklerin, köleler arasındaki ilişkilerin bozulmadan kalmasını sağlayacak şekilde bölüşülmesi gerekmektedir, zira kocaların eşlerinden, erkek kardeşlerin kız kardeşlerden ya da ailelerin çocuklarından ayrılmasına kim katlanabilir? Bu nedenle farklı sahiplere ait köleleri alanların onları tekrar bir araya getirmesi zorunludur. Eyalette dokunaklı ayrılıklarından sonra sorun yaşanmaması konusunda dikkatli olun."

Gerçekte Constantinus'un saltanatında köleler mal olarak görülmeye ve onların özel ya da kamusal ilişkileri efendilerinin kontrolünde kalmaya devam etmiştir. Bu özel ilgi, en azından imparatorun köle ailelerindeki duygusal bağlara karşı hassas davrandığına işaret eder. Constantinus'un gösterdiği özen dikkat çekici olmakla birlikte, bu duygusal ve saygılı dilin neden özellikle köle aileleri için kullanıldığı asıl önemli noktadır. *Codex Theodosianus*'a alınmış bu pasaj aslen bir kanun değil, bir vekile verilmiş direktiftir; imparator burada yasa koyucu değil, mülk sahibi olarak hareket etmektedir³². Muhtemelen Constantinus'u asıl endişelendiren, aileleri dağılmış kölelerin kaybedecek hiçbir şey kalmadığını düşünerek şiddetli direnişe başvurmaları ihtimaliydi. Constantinus'un

³⁰ Dig. I. 12.

³¹ Buckland 1908, 36-38.

³² Harper 2011, 272.

kararı aynı zamanda yukarıda verdiğimiz Claudius örneğindeki gibi Roma imparatorlarının zaman zaman göstermekle yükümlü oldukları iyiliksever eylemlerin kölelerin lehine bir yansımasıdır. Buna ilaveten imparatorların kendi köleleri ve azatlılarıyla yakın ilişkileri ve onlara olan sevgilerinden ya da takdirlerinden dolayı kölelerin durumuyla daha fazla ilgilenmiş olabilirler.

Sıra dışı bir uygulama, Geç İmparatorluk'un askeri gücünün yetersiz kaldığı bir dönemde yaşanmıştır. Batı Roma MS 405-406'da barbar işgaliyle yüzleşmek zorunda kaldığında, özgürlük ve para karşılığında köleleri –sınır ötesindeki Hunlar ve Alanlara ilaveten- orduya almıştı³³.

Hukuk çerçevesinde değerlendirebileceğimiz kötü muamele gören kölelerin ihlali ya da girilmesi yasak yerlere (tapınak ya da bir imparatorun heykelinin altında) sığınmasına izin veren “sığınma hakkı” (*asylum*) Hellen ve Roma'da uzun bir geçmişe sahiptir. Bu hakkı kullanan kölelerin aslında kaçak olup olmadıkları Erken İmparatorluk'tan beri tartışılmıştır. Ulpianus kölelerin lehine kararları zikreder, ancak bunun sebebi kölenin kaçak olarak kabul edildiği vakalara herhangi bir itirazının bulunmayışı olabilir: Dig. XXI. 1. 17. 12-16;

“Bir köle halka açık olarak yapabileceğine hüküm verilen şeyi yaptığında kaçak değildir. İmparatorun heykeline sığınan köleyi de kaçak saymam, çünkü kaçmak amacıyla hareket etmemiştir. Fakat eğer önce kaçıp sonra sığınma hakkını kullanırsa kaçak olmaktan çıkmaz”.

Kölenin sığınma hakkıyla sonuçlanmış benzer efendi-köle anlaşmazlıkları hâneye özgü özel vakalar olmasına karşın, görünüşe göre en azından Antoninus'lardan itibaren imparatorlar valilere kötü muamele gören kölelere karşı uyanık olmaları için direktif vermişlerdi³⁴.

Kölelerin hane ve imparatorluk ekonomisindeki önemine paralel olarak en azından kâğıt üzerinde çiftliklerdeki yaşam şartlarının iyileştirilmesine önem verilmiştir³⁵. Köle sahipleri kölelerinin sağlıkları ve refahları konusunda kendilerini sorumlu görüyorlardı, zira doğal olarak verimlilikle köle nüfusunun sağlığı arasında doğru orantı vardı. Columella kölelerin barınma koşullarından bahsederken köle nüfusunun rahatı için yüksek tavanlı büyük bir mutfak ve baharla sonbahar ekinoksunda en çok ışığı alacak şekilde odalar inşa edilmesini salık verir. Kölelerin kıyafeti de en az yaşam alanları kadar önemlidir. Bunlar köleyi çalışırken rahat ettirmeli, her türlü hava koşulundan korunmalıdır (I. 6. 3; 8. 9)³⁶. Kölelerin sağlıkları açısından özellikle beslenme alışkanlıkları önemlidir. Columella bu konuda ayrıntıya girmeden pahalı yiyeceklerden kaçınılmasını ve diyetin sebzelerle sınırlandırılmasını önerir (X. 1. 1). Cato daha açıktır: Tavuk, yumurta, kurutulmuş armut, üvez, elma, incir ve kuru üzüm tüketimini tavsiye eder. Aynı zamanda aylık şarap, zeytinyağı ve tuz tayını verilmelidir (56-58). Köleler değerli mal sayıldıklarından sağlıklı olmaları ve iyi bakılmaları gerekiyordu. Columella'ya göre ideal bir Roma hanesinde, hasta kölelerin kâhyanın karısının gözetiminde çiftlik dâhilindeki revirde tedavi edilmeliydi. Böylece hem “malın” bozulması önlenecek hem de iyi bakılan kölelerin efendilerine daha da bağlanmaları sağlanacaktı. Bütün bunların amacı yatırımı korurken aynı zamanda efendiyi kölelerinin gözünde bir hayırsever konumuna getirmek, onların desteğini ve saygısını kazanmaktı. Bunun için de köleleri gerekli özenin gösterildiğine ikna etmek gerekliydi. Elbette disiplin, gözetim ve şiddet kölelik kurumunun ayrılmaz parçasıydı, ancak her ne kadar kamçılama gibi cezalar normale de önemli olan öncelikle disiplinin şiddete olabildiğince az

³³ Ward-Perkins 2006, 39.

³⁴ Garnsey 1999², 96.

³⁵ Bu çiftliklerin mimarisi ve işleyişi hakkında bk. Şahin – Şahin 2013.

³⁶ Bununla birlikte Cato kölelerin giyeceklerin yılda bir kez yenilenmesini tavsiye etmektedir (Cat. Agr. Orig. 59).

başvurularak sağlanmasıydı. Roma Dönemi'ne ait kaynaklarımız arasında kamçılama bahseden tek kaynak olan Varro, buna sadece sözler düzeni sağlayamadığı zaman başvurulması gerektiğini söyler (R. I. 17. 5.).

Çalışkan köleler ekstra yiyecek ve kıyafet, işten muaf tutulma, kendisine ait bir hayvanı besleyebilme gibi ayrıcalıklarla ödüllendirilmekteydi. Varro'ya göre kendisine çok zor bir iş yüklenen ya da sert bir ceza verilen köle böyle mükâfatlarla teselli edilebilir ve efendisine olan saygısı yeniden kazandırılabilirdi (R. I. 17. 6.). Columella ise kölenin akşam yemeğine davet edilebileceğini söyler (I. 8. 5.). Elbette bu ayrıcalıklar ancak kölelerin efendilerinin otoritesini tanımalarına ve kendi iyiliklerinin tamamen onun iyi niyetine bağlı olduğunu anlamalarına bağlıydı. Ceza ve ödül sistemi sadece ideoloji yüklü değildi, aynı zamanda köle toplumunun oluşumuyla ortaya çıkmış hiyerarşi ve güç yapısını desteklemek amacını taşıyordu³⁷. İdeal olarak köle Roma hanesinin (*domus*) bir üyesi olarak görülmekteydi ve evin reisi de kendi ailesi kadar kölelerin de babası konumundaydı. Efendi kölenin kendisini olabildiğince aileye mensup biri olarak hissetmesini sağlamalıydı. Köleler hanenin refahı ve yararı için çalıştığından onlara mümkün olduğunca iyi ve adil davranmak gerekiyordu. Bu ideal resimde kölelerin durumu bir mütakabiliyet ilişkisi içinde tanımlanmıştı. Efendiler kölelerinin sadakati ve çalışkanlığına karşılık onların esenliğini sağlamak zorundaydı. Efendinin gözünde kölelere gösterilen hayırseverlik ve anlayış onların yaşama şansını artırıyordu. Kölelerin belirli haklarını tanımak iki taraf arasındaki çatışma ihtimalini düşürüyordu. Roma idealinde kölelere karşı olumlu tutum sadece hanenin selameti açısından önemliydi³⁸.

Köle aileleri Roma yasalarının gözünde yok hükmünde olmasına rağmen ("*kanunlar köleler arası ilişkilerde geçersizdir*"; Dig. XXXVIII. 10. 10. 5) toplumun bir gerçeğiydi. Yasanın herhangi bir koruma sağlamadığı bu ailelerin meydana gelmesi ve varlıklarını sürdürebilmesi tamamen efendilerin inisiyatifine kalmaktadır, fakat bu da mali yük getireceğinden her zaman tercih edilen bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yeteri kadar zengin ve kölelerine daha anlayışlı davranan Romalıların kendi evlerinde doğmuş köleleri (*vernae*) barındırdıkları bilinmektedir. Örneğin Cicero'nun dostu Titus Pomponius Atticus'un evinde, kendisi tarafından yetiştirilmiş ve eğitilmiş köleler bulunuyordu³⁹. Şüphesiz efendilerinin evinde doğup büyümüş kölelerin haneye bağlılıkları pazarlardan alınanlara göre çok daha derindi. Aynı zamanda yine bu bağdan dolayı köle aileleri nispeten daha rahat yaşam koşullarına kavuşmuş oluyorlardı. Buna rağmen İç Savaş öncesinde ABD'nin güneyindeki çiftliklerde olduğu gibi köle ailelerine ayrı kulübelerin tahsis edildiğine dair kanıtımız yoktur. Köle ailelerin özel hayatı büyük oranda sınırlandırılmış gibi görünmektedir⁴⁰.

Hıristiyanlığın yaygınlaşması ve nihayetinde bir devlet dini hâline gelmesiyle kölelik karşıtı tutumların daha belirgin bir hâl alacağını ve köleliğin kaldırılmasa bile göz görülür iyileştirmelere şahit olunacağını beklemek doğaldır, ama ne yazık ki süreç bu şekilde gelişmemiştir⁴¹. Söylemde bazı olumlu değerlendirmelerin bulunduğu ve kölelerin doğrudan muhatap alındığı bir gerçektir, ama yeni din pratikte Roma normlarını izlemiştir. Hıristiyanlık takipçilerine dini anlamda eşitlik vaat etmekteydi; kimseye ayrıcalık tanınmıyordu: "*Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne*

³⁷ Katsari – Lago 2008, 199.

³⁸ Katsari – Lago 2008, 205.

³⁹ Nep. Att. 13.

⁴⁰ Mouritsen 2011, 135-136.

⁴¹ de Ste. Croix 1981, 419 vdd.

erkek ne dişi ayrımı var. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz⁴²". Bu ve özellikle Hıristiyanlığın kişinin kendisi kadar diğerlerine de verdiği önem yüzünden yeni din büyük potansiyel barındıran yeni bir toplumsal farkındalık vaat ediyordu. Üstelik Augustinus günahkârları ıslah etmek, sıkıntısı olanların acılarına çare bulmak ve ölüm tehlikesiyle yaşayanları kurtarmanın, Hellen-Roma felsefesinin kendini düşünen karakteriyle çatışma içinde olduğunu belirtmişti⁴³. M.S. V. yüzyılda yazan Salvianus, *de Gubernatione Dei*'de, eğer bir köle hırsızlık yapıyor, yalan söylüyor ya da kaçırıyorsa haklı nedenleri olması gerektiğini söyler⁴⁴:

"...Birinci nokta kölelerin hırsızlık yapmasıdır. Bu belki ihtiyaçların baskısı altında yapılmaktadır... İncil'de bile 'Hırsızlık yapan biri, eğer bunu karnını doyurmak üzere yapmışsa ayıplanmamalıdır' demek suretiyle ihtiyaç içindeki birinin kusurunun bazı durumlarda affedilebileceği belirtilmektedir.

Kölelerin hırsızlıkları hakkında söylediklerimiz onların kaçışları hakkında da söylenebilir. Çünkü kaçış maddi bir ihtiyaçtan değil, köleyi buna zorlayan baskıdan kaynaklanmaktadır. Onlar efendilerinden ve efendilerinin temsilcilerinden korkmaktadırlar, çünkü bunların her biri köleler üzerinde mutlak yetki sahibidir. Birçok köle vardır ki bunlar gerçek efendilerine [yani Tanrı'ya] yönelirler, çünkü diğer bazı köleler tarafından dehşete düşürülmüşlerdir. Bu nedenle onların kaçışlarını değil, onları kaçışa zorlayanları ayıplamalıyız.

Kölelere yalancı da deniyor, ama onları yalana yönelten şey cezalandırılma korkusudur. Yalan söylüyorlar, çünkü işkenceden kurtulmak istiyorlar!"

Ne var ki Hıristiyan köle Callistus'un Hippolytos tarafından aktarılan hayat hikâyesi, yeni dinin pratikte kölelik kurumunu değiştirmek için çok az şey yaptığını göstermektedir: Carpophorus kölesi Callistus'u Roma'da kendi adına bankerlik yapmak üzere görevlendirir, ancak Callistus mevduat sahiplerinin paralarına el koyar ve yaptığının anlaşılacağı korkusuyla kaçır. Limanda yakalanan Callistus sahibi tarafından ceza olarak değirmende çalışmaya mahkûm edilir. Paralarının hâlen onda olduğunu düşünen alacaklılar serbest bırakılmasını sağlar, fakat yeniden kaçmaya yeltenen Callistus Sardinya'daki madenlere gönderilir. Bu sırada bir yolunu bularak Commodus'un gözdesi Marcia tarafından serbest bırakılan Hıristiyanların arasına girer. Daha sonra ise Roma piskoposu Zephyrinos tarafından kilise yöneticisi ve danışmanı olarak atanır; M.S. 217'de piskoposun ölümünden sonra papa olarak seçilir⁴⁵. Bu hikâye birçok yönden ilginç elbette, fakat konumuz açısından dikkat çekici nokta, köleyle efendisi arasındaki ilişkinin Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonraki iki yüzyıl içinde değişmemiş olmasıdır. Manevi anlamdaki eşitlikle ilgili Hıristiyan öğretilerine karşın köle sahibi olmak normal karşılanan bir olguydu.

Hıristiyan köle sahiplerinin uygulamaları eskisi gibi devam etmiştir. Kartaca'nın 2. yüzyıldaki piskoposu Cyprianus'a göre Hıristiyan köle sahibi her türlü şiddete başvurmakta serbestti: *Demetr.* 8;

"Kölelden hizmet bekliyorsun; o da senin gibi bir erkek olmasına rağmen boyun eğmesini, sana itaat etmesini istiyorsun. Dünyaya aynı şartlarla geliyorsunuz, ölürken aynı

⁴² NT, Galatyalılar III. 28. Buradaki "köle" ve "özgür" ifadeler tamamen manevi anlamdadır ve eşitlik Tanrı'nın huzurunda varolacaktır; dindışı zamana özgü ilişkilerle herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır (de Ste Croix 1981, 419-420).

⁴³ CD 9. 5.

⁴⁴ Malay 1990, 172-174.

⁴⁵ Hipp. Haer. 9.

şartlarda ölüyorsunuz ve aynı bedensel öze, müşterek ruha sahipsiniz... Ama kölen tarafından kendi isteklerine uygun şekilde hizmet görmediğin ve o senin emirlerine itaat etmediği sürece, emreden ve onun hizmetlerini talep eden kişi olarak döv ve kamçıla. Aç ve susuz bırak; giyecek bir şey vermeyerek işkence et, hatta sıklıkla kılıçla tehdit edip zindana kapat”.

Tertullianus bedeninin yeniden doğuşuyla ilgili tartışmasında örneğini kölelerden seçer: *de Res.* 57;

“Sana şunu sormama izin ver: Bir zamanlar kamçıya, yara izlerine ve zincire mahkûm beden ve ruhun, azat ettiğin kölede yine kalacağını göyerek aynı acılara maruz kalması onun için uygun mudur? Bence değildir. Bunun yerine beyaz kaftanın zarafetiyle, altın yüzüğüyle; efendisinin ismi, soyu ve sofrasının şerefiyle onurlandırılır”.

Tertullianus kölelerin azat edilmeden önce gördükleri muameleyi gayet doğal karşılar. Kölenin gerçek bir birey olarak ortaya çıkışı ancak özgür kaldığında gerçekleşir; o zaman bile özgür bir azatlı olarak eski efendisinin lütuflarıyla hayatını sürdürecektir. Hıristiyanlık sadece köleliğin kendisini değil, yine bir ast-üst ilişkisi olarak hamiliği de olağan görmektedir.

M.S. III. yüzyılın başında toplanan Elvira Konsili'nde bir araya gelen piskoposlar kadın hizmetçisini döverek öldüren bir kadının, eğer eylem kastiyse yedi, kazara yapılmışsa beş yıl süresince aforoz edilmesini kararlaştırmışlardı⁴⁶. Öte yandan muhtemelen Geç İmparatorluk Dönemi'nde Sardinya'da yakalanan kaçak bir kölenin demir boyun halkası üzerine sahibinin adı ve unvanı olan “*baş diyakoz Felix*” ibaresi yazılmıştı⁴⁷. M.S. 370'lerde Kaisareia başpiskoposu olan Kappadokia'lı Basileos'un manastır kurallarına dair eserine göre kaçak köleler manastırlara sığınsa bile sahiplerine iade edilmek zorundaydılar. Mesela Aziz Paulus Ephesos'ta zindandayken kaçak köle Onesimos'u Hıristiyanlığa kabul etmiş, fakat Roma kanunları uyarınca onu efendisi Philemon'a geri göndermişti⁴⁸.

M.S. IV. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu görüşlerde bir değişme olmamıştı. Lactantius'a göre: *ID.* V. 12; XVII. 8-10;

“Eğer bir efendinin evinde bir iyi bir de kötü köle varsa, bunların ikisinden de nefret etmemeli ya da onları ödüllendirmemelidir, çünkü eğer böyle davranırsa hem akılsızca hem de adaletsiz davranmış olur. İyi olana dostça hitap eder, onurlandırır, evinin ve ev halkının sorumluluğunu verir. Kötü olanı ise azarlar, kamçılar, giydirmez, aç ve susuz bırakır, zincirler. Böylece ilki bazılarını onurlandırır ve teşvik eder, ikincisiyse diğerlerini günah işlemekten kurtarır... Eğer köleler efendilerinin hoşgörüsünü küçümseyip her şeye saldırarak mallarından istifade ederse, hakarete uğrarsa ve terk edilirse intikam peşinde koşmayan bilge biri gibi davranıp salahiyyetinde olanlar tarafından mallarının kullanılmasına izin mi versin? Böyle bir tahammül herhangi birinde bulunabilir mi? Tabii eğer şuursuzluk yerine tahammül diyeceksek. Ya Cicero'nun yazdıkları yapılmış olsaydı? ‘Herhangi bir aile reisine sorarım, çocukları bir köle tarafından öldürüldüğü, karısı katledildiği ve evi yakıldığında, o kibar köleyi en ağır şekilde cezalandırmamalı mıdır?’”.

Burada ilginç olan, Lactantius'un “kötü” kölelerce yapılanları “günah işlemekle” bir tutan bakış açısıdır. Kölelerin toplum içindeki konumu ya da köleliğin kendisi yine tartışma konusu değildir.

⁴⁶ Bradley 1999, 147.

⁴⁷ Bradley 1999, 147.

⁴⁸ NT, Pavlus'tan Filimon'a Mektup 8-16.

Hıristiyanların köleler hakkında düşünceleri paganlarınkı gibi “iyi” ya da “kötü” tanımları tarafından şekillendirilmekte, bunlar da sorumluluk, itaatkârlık, çalışkanlık gibi niteliklere göre bir anlam kazanmaktadır. Örnekler çoğaltılabilir, ancak şurası açıktır ki doğuşundan birkaç yüzyıl geçmiş olmasına rağmen Hıristiyanlık ne kölelik kurumunun temellerine ne de Romalıların kölelere bakış açısına köklü bir dönüşüm getirebilmiştir. Hıristiyan yazarlar bu konuda çoğunlukla geleneksel Roma bakış açısıyla paralel görüşler sunmaktadır. Yine de hiçbir değişimin yaşanmadığını söylemek yanlış olacaktır. Hıristiyanlar da Stoacı filozoflar gibi köleliğin manevi ya da ahlaki bir mesele olduğunu, fiziki ve dünyevi esaretin manevi ilerleme yanında önemsiz kaldığını düşünüyorlardı. Hakikat ve erdem peşindeki bir kölenin gerçekten bir köle olmadığına inanmaktaydılar. Gerçek köle arzularına veya başka bir kötülüğe kendini kaptırmış kişiydi. Bununla birlikte Stoacılar mesajlarını kendi çevrelerine, yani doğrudan üst sınıflara verirken Hıristiyanlık öğretisini kölelere götürmekteydi⁴⁹. İskenderiyeli Clementius efendilerin kölelerine olan üstünlüklerinin sadece yüzeysel olduğunu ima etmektedir⁵⁰: *Paed.* III. 96. 34;

“O hâlde kadınlardan takılarını efendilerden de kölelerini alın ve göreceksiniz ki o efendilerin kölelerinden yürüyüş, görünüş ya da ses bakımından bir farkı yoktur; kölelerine çok benzerler, fakat şu farkları vardır: Kölelerden daha çelimsiz görünürler ve daha kötü terbiye almışlardır”.

Bununla birlikte İncil kölelerin durumunu anladığına dair herhangi bir işaret vermemektedir. Dahası kölelerin Tanrı ya da İsa'nın sözünü dinler gibi efendilerine itaat etmeleri istenmektedir, ancak bu sefer mesaj daha olumlu bir dille verilmekte ve tipik Roma söyleminden farklı olarak itaatin karşılığında ölümden sonraki dünya için güzel bir gelecek vaat etmektedir. Efendilerin yaptığı kötülüklerin cezası burada değil, öteki dünyada verilecektir. Burada köleye düşen efendisine itaat etmektir. İncil kölelerin kurtuluşa sadece ölümden sonra kavuşabileceklerini söyleyerek kölelerin efendilerine itaatini Tanrı'ya itaatle eşitlemekte, bu dünyada kendilerine yapılan zulümlerin hesabını öteki dünyaya bırakmaktadır. Yine de Hıristiyanlığın doğrudan köleleri muhatap alan, olumlu söylemi ve ölüm sonrası yaşamda onları dışlamayan tavrı bir gelişme olarak kabul edilebilir. İncil'in aşağıdaki pasajları en azından kölelerin çektiği sıkıntı ve uğradığı haksızlıkların dolaylı yoldan itirafı görülebilir. Ancak son cümlede görüleceği gibi, sırasıyla Tanrı-efendi-köleden müteşekkil hiyerarşi son tahlilde evrensel ölçekte devam etmektedir:

“Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih'in sözünü dinler gibi saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin... Mesih'in kulları olarak Tanrı'nın isteğini candan yerine getirin. İnsanlara değil Rab'be hizmet eder gibi gönülden hizmet edin. Çünkü ister köle ister özgür olsun, herkesin yaptığı her iyiliğin karşılığını Rab'den alacağını biliyorsunuz.

Ey köleler dünyadaki efendilerinizin her sözünü dinleyin... Bunu yalnız insanları hoşnut etmek isteyenler gibi göze hoş görünen hizmetle değil, saf yürekle, Rab korkusuyla yapın. Rab'den miras ödülünü alacağınızı bilerek, her ne yapsanız, insanlar için değil, Rab için yapar gibi candan yapın... Haksızlık eden haksızlığın karşılığını alacak, hiçbir ayırım yapılmayacaktır... Ey efendiler gökte sizin de bir Efendiniz olduğunu bilerek kölelerinize adalet ve eşitlikle davranın”.

⁴⁹ Bradley 1999, 150.

⁵⁰ Öte yandan yine aynı eserinde Hıristiyanların sofrada köleler gibi davranmaktan kaçınmalarını tembihler (II. 1. 13).

Kısacası Bradley'nin de gözlemlediği gibi Hıristiyanlık için kurtuluşun yolu inançlı olmaktan geçiyordu. Değişim gereksizdi, zira kurtuluş ancak köle olmakla sağlanabilirdi⁵¹.

Makalenin konusu olmamakla birlikte Romalıların ya da Roma idaresinin köle geçmişi olan kişilere karşı tutumlarını izlemek açısından azatlılara kısaca değinmek yararlı olabilir. Görünüşe göre yapılan düzenlemeler, kölelerin azat edildikten sonra topluma entegrasyonunu teşvik edecek şekilde hazırlanmıştı. Epigrafik ve arkeolojik bulgular kölelerin yetişkinen, birçoğunun da genç yaşlarda özgür bırakıldığını göstermektedir. Augustus döneminde yapılan bir düzenlemeyle (*lex Aelia Sentia*, M.S. IV) Roma vatandaşlığına giriş yaşı azatlılar için en az 30 olarak belirlenmiştir ve birçok köle bu yaştan önce özgürlüğünü kazanmıştır, ancak 30'undan önce azat olanların Roma vatandaşlığını kazanması için azatlı bir kadınla evlenmesi gerekiyordu. Eğer azat edilecekler bir aile, kardeşler ya da çocuklarsa, bu yasanın etrafında dolaşmak mümkündü⁵².

Elbette azat edilen köle temel vatandaşlık haklarını kazanmış biri olarak toplumda belirli bir kabul görmekteydi. Azatlıların yerli Roma toplumunu yozlaştırdığına dair modern görüşler doğruyu yansıtmamaktadır. M.Ö. 31'de Triumvir'lerin kendilerine vergi yükümlüğü getirdiğine bakılırsa, Geç Cumhuriyet'te azatlıların belirli bir refah seviyesine ulaştıkları düşünülebilir. Ahlaki ve sosyal tavırları bakımından özgür doğan Romalılarından "olumsuz" örneklerle ayrılmadıklarını, aksine önemli görülen Roma erdemlerini taşıdıklarını görürüz. Bu entegrasyonun altında yatan sebeplerden biri, eskiden köle olmalarına rağmen azatlıların özgürlüklerini kazandıktan sonra köleliğe karşı keskin bir muhalefet yapmamalarıdır. Ayrıca Geç Cumhuriyet'te Senato dışındaki zengin kesimlerin –atlı sınıfı- hızlı bir şekilde iktidara ortak olmaları, azatlıların toplum içindeki önemini arttırmıştır. Bu arada Cumhuriyet'in genişlemesiyle ticaretin artan önemi, azatlılara yeni kazanç kapıları sağlayarak onların toplumun tüm kesimleri için önemli unsurlar hâline getirmiştir⁵³. İmparatorluk Dönemi'nde ise azatlılar bu konularını korudukları gibi özellikle Nero'dan itibaren yönetimde söz sahibi olan güvenilir bürokratlara dönüşmüşlerdir⁵⁴. Kölelerin maruz kaldıkları muamele, yaşamları üzerinde efendilerinin neredeyse kesin hâkimiyeti ve diğer zorlukları değerlendirirken, Roma toplumunun azatlılara imparatorun sağ kolu olmaya kadar varabilen fırsatlar sunduğunu akılda buldurmamız gerekmektedir. Azatlılar belki yüksek memuriyetlere seçilemiyor, ama mezar anıtları özgürlüklerini kazandıktan sonra Roma vatandaşı olarak elde ettikleri toplumsal ve maddi başarıların bir ilanidir⁵⁵.

Kölelik Elias Canetti'nin deyimiyile "*insanları hayvana dönüştürme arzusunun*" bir yansımasıdır. İnsanlar bir kez çok sayıda köleyi sürüler gibi toplamaya başladıklarında, devlet tiranlığının temellerinden biri atılmıştır⁵⁶. Roma bunun dışında kalmamış ve Hıristiyanlık durumu fiilen dü-

⁵¹ Bradley 1999, 153.

⁵² Dixon 1991, 54.

⁵³ Treggiari 1969, 239 vd.

⁵⁴ Bk. Millar, 1992²; Duff 1958,143 vd., 187 vd. Ancak M.S. 235'ten itibaren Roma'nın krize sürüklenmesi ve imparatorların çok hızlı bir şekilde değişmesi yüzünden, imparator ve ailesinin çevresinde bulunan azatlılarla kölelerin konuları sarsılmış, bu da bürokrasideki devamlılık şansını ortadan kaldırmıştı (Chantraine 1967, 398 vdd.)

⁵⁵ Hope 1997, 115. Azatlılara özgü olduğu anlaşılan mezar anıtlarında mezar sahipleri aileleriyle birlikte anıtın cephesine dâhil edilmiş kabartma portre büstler şeklinde bir levhada tasvir edilmiştir. Bu tercih, yazıttaki ifadeleri tamamlayacak şekilde vatandaşlıklarının ifadesi olan *togalarını* göstermelerine imkân tanıyor ve bir nevi "ilan" değeri taşıyordu.

⁵⁶ Canetti 2006, 387.

zeltmek için çok az şey yapmıştır. Kölelik doğal bir insanlık hâli olarak Roma toplumunun bilincinde yer ettiğinden, tartışmalar hiçbir zaman reform düzeyine erişememişti. Kölelerin durumuna dair tartışmalar daha ziyade özgür Romalıların üzerinden yürütülen, aslen onların durumu ve karakterleri üzerine yorum yapmayı sağlayan bir araçtı. Bütün bunlara rağmen köle nüfusunun artarak kamu, ticaret, tarım ve hanenin önemli bir parçası hâline gelmesi, Stoacı görüşlerin yayılması⁵⁷ ve kısmen Hıristiyanlığın etkisiyle İmparatorluk Dönemi'nde kölelerin durumunda belirli bir iyileşme olduğu fark edilebilir. Nitekim M.S. 51'de meydana gelmiş ilginç bir olay İmparatorluk Dönemi'nde kölelerin artan önemine ve toplumdaki yerleri hakkında bir fikir vermektedir: Tacitus'un anlattığına göre şehir *praefectus*'u Lucius Pedanus Secundus kölelerinden biri tarafından öldürülmüştü. Roma geleneklerine göre, Secundus'un hanesi altında yaşayan tüm kölelerin de öldürülmesi gerekiyordu, fakat bu kadar çok masum kölenin öldürülecek olmasına karşı çıkan bir kalabalık senato binasını kuşattı ve bir kargaşa başladı. Senatörlerden Gaius Cassius bir konuşma yaparak geleneği savunmuş ve kimse buna karşı çıkamamıştı. Ancak dışarda giderek artan kalabalık infazı engelleyince Nero bir fermanla mahkûmları askerler arasında ölüme yollamıştır. Cingonius Varro bu evden azat edilmiş eski kölelerin de öldürülmesini istemesine karşın, imparator geleneğin gücünü merhametten almadığını, fakat gaddarlıkla da ağırlaştırılmaması gerektiğini söyleyerek bu isteği reddetmiştir⁵⁸.

Kölelik kavramının modern toplumdaki –hiç de haksız olmayan- çağrışımları ve buna bağlı olarak Roma kölelik kurumuna karşı belki de duygusal yaklaşmamız ve büyük anlamlar yüklememizden ötürü, bazı noktaları gözden kaçırdığımız söylenebilir. Nitekim İç Savaş öncesinde Amerika Birleşik Devletleri'nün güneyinde kölelerin durumu genellikle Yunanistan ve Roma'dakilere göre çok daha kötüydü. Roma toplumu Hellen'ler ve ABD'nin güney eyaletlerinin aksine, azat yoluyla kölelerin kendilerini geliştirmesine izin veriyordu. Amerikalı kölelerin kendi ailelerini kurması yasaktı; kasten okuma-yazma öğretilmiyor ve nadiren azat ediliyorlardı. Bu farklar söz konusu toplumların zihniyetleri ve sosyal yapılarıyla ilgilidir. ABD'de kölelik kurumu elbette ırkçıydı ve beyazlar karşısında siyahların doğasındaki sözde ebedi aciziyetten besleniyordu. Romalılar da yabancı halkları küçümsemekte Hellen'lerden aşağı kalmıyordu, ama onlardan farklı olarak hangi köleyi satın alacakları, kimi ne kadar ne kadar teşvik edip destekleyecekleri konusunda daha açık fikirliyidiler⁵⁹. Köle nüfusu içinde toplumun diğer kesimlerine nazaran çok sayıda yetenekli, bilgili, farklı yerlerden geldikleri için de çeşitli alanlarda uzmanlık geliştirebilecek köle vardı ve bunlar iyi bir gelecek için ümitli olabiliyorlardı. Özgür olmasına rağmen ya sosyal statüsü ya da yeteneği olmadığı için Roma vatandaşlarının yap(a)madığı işleri, çok geniş bir iş gücü havuzu meydana getiren köleler üstleniyordu. Teknik becerileri yanında köleler, kamu hizmetinde aranan insanlardı. Tercümanlık, stenografi, kâtiplik, muhasebe, öğretmenlik gibi işlerde çok sayıda köle çalışmaktaydı. Roma'da genç kölelerin uzmanlık eğitimleri alabilecekleri imparatorluk okulları (Palatinus ve Caelinus tepelerinde) açılmıştır⁶⁰.

⁵⁷ Karşıt görüş için bk. Garnsey 1999², 96-97. Antoninus Pius'un Alfius Iulius adında bir köle sahibiyle yazışmasına dikkat çeken Garnsey, kölelere alçakgönüllü ve adil davranılması gerektiğini söyler, ancak tüm insanların akrabalığına vurgu yapan Stoa ideallerinden bahsetmek yerine, şiddete şiddetle yanıt verme riskini hatırlatır. Gaius ise Pius'un köle sahiplerinin zalimliğiyle ilgili kanunlarına atıfta bulunurken, imparatorun kamu düzenine verdiği önemi göz ardı ederek bu zalimliği kaynakların israfı olarak değerlendirir.

⁵⁸ Tact. Ann. 42. 5; ayrıca bk. Malay 1990, 193-195.

⁵⁹ Garnsey 1999², 87-88.

⁶⁰ Balsdon 2004³, 111-113.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Ach. Tat. (=Achilleus Tatius)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Leucippe and Clitophon. Translated by S. Gaselee. Cambridge, Mass. - London 1969 (The Loeb Classical Library).
- Apul. (=Apuleius, *Metamorphoses*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Başkalaşımalar*. Çev.: Ç. Dürüşken. İstanbul 2006.
- Arist. Pol. (=Aristoteles, *Politika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Politics*. Translated by H. Rackham, Cambridge, Mass. - London 1932 (The Loeb Classical Library).
- Arist. Rhet. (=Aristoteles, *Rhetorika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Art of Rhetoric*. Translated by J. H. Freese, Cambridge, Mass. - London 1926. (The Loeb Classical Library).
- August. CD (=Augustinus, *de civitate Rei*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *City of God Volume III: Books 8-11*. Translated by D. S. Wiesen, Cambridge, Mass. - London 1968 (The Loeb Classical Library).
- August. Ep. (=Augustinus, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Select Letters*. Translated by J. H. Baxter. Cambridge, Mass. - London 1930 (The Loeb Classical Library).
- Cato, Agr. Orig. (=Cato, *de Agricultura*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Agriculture*. Translated by W. D. Hooper. Cambridge, Mass. London 1934 (The Loeb Classical Library).
- Cic. Rep. (=Cicero, *De Re Publica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On the Republic*. Translated by C. W. Keyes, Cambridge, Mass. London 1928 (The Loeb Classical Library).
- Clem. Paed. (=Clementius, *Paedagogus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Instructor* (Ante-Nicene Fathers II). Ed. P. Schaff. Edinburgh 1885.
- CT (=Codex Theodosianus)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Codex Theodosianus*. Eds. T. Mommsen – P. Meyer. Berlin 1905.
- Colum. Rust. (=Columella, *De re rustica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Agriculture Vol.I-III*. Translated by H. B. Ash, E. S. Forster – E. H. Heffner. Cambridge, Mass. London 1941-1955 (The Loeb Classical Library).
- Cyp. Demetr. (=Cyprianus, *Ad Demetrianum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cyprian, An Address to Demetrianus*, (Ante-Nicene Fathers V). Ed. P. Schaff. Edinburgh 1885.
- Dig. (=Digesta)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Digesta*. Ed. T. Mommsen. Berlin 1892.
- Diod. Sic. (=Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Library of History*. Translated by C. H. Oldfather. Cambridge, Mass. London 1933 (The Loeb Classical Library).
- Dio Chrys. (=Dion Khrysostomos)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Discourses 12-30*. Translated by H. L. Crosby, Cambridge, Mass. London 1939 (The Loeb Classical Library).
- Eur. *Ion* (=Euripides, *Ion*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Volume IV. Trojan Women. Iphigenia among the Taurians. Ion*. Translated by D. Kovacs. Cambridge, Mass. London 1999 (The Loeb Classical Library).
- FGrHist (=Die Fragmente der Griechischen Historiker II A)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. F. Jacoby. Leiden 1940.
- Epict. *En* (=Epiktetos, *Enkheiridion*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Discourses 3-4, Fragments, The Encheiridion* translated by W. A. Oldfather. Cambridge, Mass. London 1928. (The Loeb Classical Library).
- Hipp. *Haer.* (=Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Refutation of All Heresies*. Translated by J. H. MacMahon, (*Ante-Nicene Fathers V*). New York 1886.
- Inst.* (=Institutiones Iustiniani)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Institutiones Iustiniani*. Ed. E. Huschke, Berlin 1914.
- Juv. (=Juvenalis, *Saturae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Yergiler-Saturae*. Çev.: Ç. Dürüşken – E. Alova. İstanbul 2006.
- NT (=New Testament)
Kutsal Kitap. İstanbul 2011.
- Lactant. *ID* (=Lactantius, *Re Ira Dei*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On the Anger of God, (Ante-Nicene Fathers VII)*. Ed. P. Schaff. Edinburgh 1885.
- Nep. *Att.* (=Cornelius Nepos, *Atticus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Great Generals. On Historians*. Translated by J. C. Rolfe, Cambridge, Mass. London 1929 (The Loeb Classical Library).
- Sen. *Ep* (=Seneca, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epistles Volume I*. Translated by R. M. Gummere, Cambridge, Mass. London 1917 (The Loeb Classical Library).
- Sen. *Ben.* (=Seneca, *de Beneficiis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Seneca, Moral Essays Volume III: De Beneficiis*. Translated by W. Basore, London 1935 (The Loeb Classical Library).
- Strab. (=Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Geography*. Translated by H. L. Jones, Cambridge, Mass. London 1917. (The Loeb Classical Library)

- Suet. *Claud* (=Suetonius, *Claudius*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lives of the Twelve Caesars Vol. II*. Translated by J. C. Rolfe, Cambridge, Mass. London 1914. (The Loeb Classical Library).
- Plut. *Crass*. (=Plutarkhos, *Crassus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*. Translated by B. Perrin, Cambridge, Mass. London 1916. (The Loeb Classical Library).
- Tact. *Ann*. (=Tacitus, *Annales*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Annals*. Translated by J. Jackson, Cambridge, Mass. London 1937. (The Loeb Classical Library).
- Tertul. *De Res*. (=Tertullianus, *De Resurrectione Carnis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On the Resurrection of the Body, (Ante-Nicene Fathers III)*. Ed. P. Schaff, Edinburgh 1885.
- Var. *R*. (= Marcus Terentius Varro, *De Re Rustica*)
Varro, *On Agriculture*. Translated by W. D. Hooper, London, 1934. (The Loeb Classical Library).

Modern Literatür

- Balsdon 2004³ J. P. V. D. Balsdon, *Life and Leisure in Ancient Rome*. London 2004³.
- Bradley 1999 K. Bradley, *Slavery and Society at Rome*. Cambridge 1999.
- Buckland 1908 W. W. Buckland, *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*. Cambridge 1908.
- Canetti 2006 E. Canetti, *Kitle ve İktidar*. İstanbul, 2006.
- Chantraine 1967 H. Chantraine, *Freigelassene und Sklaven im Dienst der römischen Kaiser: Studien zu ihrer Nomenklatur*. Wiesbaden-Steiner 1967.
- de Ste. Croix 1981 G. E. M. de Ste. Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*. New York 1981.
- Dixon 1991 E. Dixon, *The Roman Family*. Baltimore & London 1991
- Duff 1958 A. M. Duff, *Freedmen in the Early Roman Empire*. Cambridge 1958.
- Garnsey 1999² P. Garnsey, *Ideas of Slavery from Aristotle to Augustine*. Cambridge 1999²
- Gregory 2002 J. Gregory, "Euripides as Social Critic". *Greece & Rome* 49/2 (2002), 145-162.
- Harper 2011 K. Harper, *Slavery in the Late Roman World AD 275-425*. Cambridge 2011.
- Honore 1996³ T. Honore, "Justinian's Codification". *Oxford Classical Dictionary*, Oxford (1996³) 803-804.
- Hope 1997 V. M. Hope, "Constructing Roman Identity: Funerary Monuments and Social Structure in the Roman World". *Mortality* 2/2 (1997) 102-121.
- Katsari – Lago 2008 C. Katsari – E. D. Lago, "Ideal Models of Slave Management in the Roman World and in the ante-bellum American South". Eds. E. D. Lago – C. Katsari, *Slave System: Ancient and Modern*, Cambridge (2008) 187-214.
- Malay 1990 H. Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*. Ankara 1990.
- Millar 1993² F. Millar, *The Emperor in the Roman World*. London 1993².

- Modzelewski 2011 L. Modzelewski, *Barbarların Avrupası. Roma'nın Mirasçıları Karşısında Germanler ve Slavlar*. Çev.: N. Demirtaş. İstanbul 2011.
- Mouritsen 2011 H. Mouritsen, "The Families of Roman Slaves and Freedmen". Ed. B. Rawson, *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, London (2011) 129-145.
- Reinhardt 1953 K. Reinhardt, "Poseidonios". *RE* 43 (1953) 562-826.
- Rüfner 2006 T. Rüfner, "Die Rezeption des Römischen Sklavenrechts im Gelehrten Recht des Mittelalters". *Sklaverei un Freilassung im römischen Recht. Symposium für Hans Josef Wieling zum 70. Geburtstag*, Springer Berlin (2006) 201-223.
- Schlaifer 1936 R. Schlaifer, "Greek Theories of Slavery from Homer to Aristotle". *Harvard Studies in Classical Philology* 47 (1936) 165-204.
- Şahin – Şahin 2013 H. Şahin – F. Şahin, "Cato, Varro, Vitruvius ve Columella'da Villa Rustica: Mimari, İşleyiş, Ürünler". Ed. O. Tekin, M. H. Sayar – E. Konyar, *Taner Tarhan Armağanı. Essays in Honour of M. Taner Tarhan*. İstanbul (2013) 313-329.
- Strasburger 1965 H. Strasburger, "Poseidonios on the Problems of the Roman Empire". *JRS* 55 (1965) 40-53.
- Tellegen-Couperus 1993 O. Tellegen-Couperus, *A Short History of Roman Law*. London 1993.
- Treggiari 1969 S. Treggiari, *Roman Freedmen During the Late Republic*. Oxford, 1969.
- Ward-Perkins 2006 B. Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford, 2006.
- Wills 1998 L. W. Wills, "Depiction of Slavery in the Ancient Novel". *Semeia* 83/84 (1998) 113-133.